

Розділ III

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 159.9

М.І. Блажівський

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРСОНАЛУ УСТАНОВИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Здійснено теоретичний аналіз розуміння професійної діяльності персоналу установи виконання покарань. Описано структуру та компоненти діяльності персоналу. Окреслено специфіку умов діяльності персоналу установ виконання покарань. Установлено психологічні особливості професійної діяльності персоналу установ виконання покарань.

Ключові слова: діяльність, професійна діяльність, умови та особливості діяльності, персонал установи виконання покарань.

Постановка проблеми. Виконання людиною професійної діяльності зумовлюється впливом багатьох «зовнішніх» і «внутрішніх» чинників, які впливають на стан людини. Знання цих чинників, вивчення їх взаємодії та впливу на функціональний стан дасть змогу досягти оптимального рівня потенційної готовності та фактичної можливості людини виконувати певний вид діяльності на необхідному рівні ефективності впродовж визначеного часу.

Особлива актуальність пенітенціарної служби зумовлена специфікою роботи, принциповою відмінністю від інших професій, значною кількістю особливостей служби персоналу. Нині пенітенціарна служба потребує високопрофесійного, високоморального, духовно та фізично підготовленого працівника, здатного виконувати покладені на нього непрості функції виховання і ресоціалізації злочинця на основі найсучасніших підходів і методів роботи.

До пенітенціарного персоналу висувають доволі високі вимоги у професійній підготовленості до роботи, що зумовлено вищезазначеними особливостями та необхідністю оволодіння певними професійними навичками для реалізації основної мети покарання – ресоціалізації засуджених.

Стан дослідження. Проблема діяльності персоналу установ виконання покарань привертала увагу дослідників В.Л. Васильєва, М.И. Енікєєва, Ю.В. Чуфаровського, Г.Г. Шиханцова, Ю.М. Антоняна, В.М. Синьова та ін. Аналіз психологічних особливостей діяльності в закритих умовах здійснювали А.Д. Глотчкін, В.Ф. Пірожков, М.Г. Дебольський, Б.Б. Казак та інші.

Незважаючи на результати окремих досліджень у вивченні діяльності пенітенціарного персоналу, проблема виокремлення, врахування умов та особливостей праці не вийшла за межі окремих експериментів і не стала відпрацьованою і науково обґрунтованою системою. Цьому перешкоджає не тільки нечисленність пенітенціарних психологів і слабка методична оснащеність досліджень, але і недостатнє наукове опрацювання підходів до вирішення найскладніших проблем діяльності персоналу установи виконання покарання.

Мета цього наукового пошуку полягає в цілісному розкритті психологічних особливостей професійної діяльності офіцерів установ виконання покарань.

Виклад основних положень. Ю.О. Дмитрієв та Б.Б. Казак зазначають, що діяльність персоналу виправної установи в психологічному значенні є формою взаємозв'язку особистості з навколишнім соціальним і природним середовищем. Шляхи її вивчення виявляються в двох аспектах: особистість і об'єкт, на який спрямована активність людини [5].

Використання категорій діяльності – відмінна риса вітчизняної психологічної науки. Для неї характерні:

- 1) положення про єдність психіки і діяльності;
- 2) принципи розвитку й історизму, втілення яких у конкретних дослідженнях припускає звернення до діяльності як рушійної сили розвитку психічного віддзеркалення.

Діяльність персоналу установ виконання покарань належить до екстремальних. Ґрунтвна класифікація екстремальних або особливих умов, що виникають у діяльності співробітників правоохоронних відомств, була проведена О.В. Тимченком [7]. Стресогенні чинники бойової і службової діяльності були розділені ним на три групи: перша група охоплює чинники новизни, незвичайності і раптовості (різкі звуки і лементи, постріли, спалахи світла і т.д.). До другої групи належать чинники, зумовлені характером діяльності: складність завдання, дефіцит часу, динаміка подій, постійний контакт із вогнепальною і холодною зброєю, добові чергування, порушення звичного ритму «пильнування-сон-пильнування» і т.д. До третьої групи увійшли такі чинники, як присутність інших осіб, наявність у діяльності елементів змагально-

сті, рівень домагання на успіх. Усі ці чинники, будучи за своєю природою стресогенними, сприяють розвитку психічної напруженості людини. Тривала психічна напруженість, яка підвищує ймовірність настання стресу (негативних наслідків для людини), виникає у різних критичних ситуаціях у діяльності співробітників [6]. Дія стресогенних чинників призводить до виникнення у людини негативних психічних станів типу динамічної неузгодженості, які негативно впливають на регуляцію діяльності і знижують її ефективність і надійність.

О.П. Саннікова відносить діяльність персоналу установ виконання покарань до так званих соціономічних професій, де об'єктом впливу є інша людина або група людей [8].

Кожний вид діяльності персоналу автономний, проте несхожі у використанні способи і засоби видів діяльності співвідносяться за своїми внутрішніми параметрами. Зокрема мають загальний соціальний об'єкт – засуджені. При цьому особистість засуджених зазнає змін у зв'язку з тими або іншими обставинами.

М.В. Синьов зазначає, що гуманізація кримінально-виконавчої системи ускладнила об'єкт соціальної діяльності співробітника виправної установи. Зросла значущість процесу ресоціалізації засудженого та умінь діагностувати такі характеристики особистості, як ступінь вираженості його кримінальної спрямованості; піддатливість виховним впливам; досвід злочинної діяльності; мета і мотиви засуджених в умовах ізоляції; особливості зв'язків засуджених із навколишнім середовищем і зовнішнім світом [9].

Отже, діяльність персоналу багатофункціональна. В.Ф. Пірожков та А.Д. Глотчкін у ній виділяють такі основні підструктури:

- а) соціальна;
- б) юридична;
- в) виробничо-господарська;
- г) психолого-педагогічна (виховна);
- г) організаційно-управлінська [2].

Соціальна підструктура діяльності співробітників виправної установи спрямована на реалізацію кримінально-виконавчого законодавства у напрямі ресоціалізації засуджених. Співробітники виправних установ спілкуються із специфічним контингентом людей, які мають значну деформацію моральних якостей і споживацькі погляди на життя.

Юридична підструктура діяльності співробітників виправної установи пов'язана із забезпеченням належного виконання кримінального покарання щодо засуджених до позбавлення волі.

Г.І. Королев стверджує, що у процесі виконання кримінального покарання співробітникам виправної установи доводиться за-

стосувати такі галузі права: трудове, цивільне, адміністративне, кримінальне, кримінально-процесуальне, кримінально-виконавче, фінансове, сімейне, тому що життя засудженого в місцях позбавлення волі регламентовано різними правовими нормами. Для успішного здійснення юридичної сторони діяльності у персоналу пенітенціарної установи повинно бути сформовано правове мислення і правова культура [11].

Виробничо-господарська підструктура визначає участь виправних закладів в організації трудової зайнятості засуджених. Тому всім його співробітникам необхідна елементарна економічна підготовка, знання техніки, на якій працюють засуджені.

Психолого-педагогічна підструктура діяльності співробітників виправної установи пов'язана з умінням діагностувати особистість і групи засуджених, а також педагогічно правильно впливати на них. Ресоціалізація засудженого, надання йому психологічної допомоги за відбування покарання і перетворення негативного середовища – це мета психолого-педагогічної роботи персоналу.

Організаційно-управлінська підструктура діяльності співробітника виправної установи вимагає організаційних умінь і навиків управління групами засуджених. Без упорядкування життя і діяльності засуджених і співробітників неможливе виконання завдань, які стоять перед кримінально-виконавчою системою.

На думку А.Д. Глоточкина, усі підструктури діяльності співробітників тісно взаємозв'язані: «Так, належне забезпечення виконання і відбування кримінального покарання залежить від чіткості організації режиму, а ефективність психолого-педагогічного впливу на засуджених з метою їх ресоціалізації – від здійснення сукупності всіх підструктур діяльності» [2].

У діяльності співробітників виправних установ виділяють спонукальний, пізнавальний, емоційний, комунікативний і вольовий компоненти.

Спонукальний компонент виявляється в професійних цінностях, меті і мотивах діяльності співробітника. Основну роль при цьому виконують мотиви посадової поведінки, які тісно пов'язані з ціннісними орієнтаціями і професійною метою. Мотиви забезпечують рівень активності та вольових зусиль співробітників за вирішення службових завдань. Професійний інтерес, обов'язок, відповідальність, майстерність позитивно впливають на діяльність. До чинників, які знижують мотивацію й інтерес до службової діяльності, належать:

– незрозумілість і нечіткість застосовуваних критеріїв оцінки роботи та досягнутих результатів;

- втручання керівників у процес виконання посадових обов'язків;
- нерівномірність службової завантаженості різних відділів і служб;
- наявність постійних службових доручень, що виходять за межі обов'язків.

Емоційний компонент діяльності співробітників зумовлений виявом почуттів, які пов'язані з особливостями виконання службових обов'язків. Оптимальне емоційне збудження (стрес) позитивно впливає на діяльність. Проте стреси, викликані тими або іншими фактами у психологічно не підготовленого співробітника, можуть блокувати діяльність або викликати часткову втрату працездатності. Серед основних стресів, що викликають велике емоційне збудження у співробітників, належать: підвищена загроза життя і здоров'ю, відповідальність за власні рішення, раптова необхідність прийняти обґрунтоване рішення.

Психологічна неготовність частини співробітників до діяльності в екстремальних ситуаціях (групові ексцеси засуджених, бунт, захоплення заручників, відмова від їжі, напад і погрози) вимагає юридичного захисту і системи спеціальних вправ і тренувань. Питання психологічної готовності співробітника, подолання стресів, вирішення проблем, що виникають у професійній діяльності, входять у *вольовий компонент*. Він пов'язаний з виявом таких якостей, як сміливість, рішучість, наполегливість, дисциплінованість, організованість, самостійність й ініціативність.

Комунікативний компонент діяльності співробітників віддзеркалює взаємовідносини між співробітниками. Без спілкування, обміну інформацією про стан виправно-трудового процесу, взаємодопомоги і взаємодії спільна діяльність працівників установ неможлива. Контакти можуть бути стабільними, періодичними і епізодичними.

М.Г. Детков підкреслює, що великого значення в службовій взаємодії набувають особистісні вимоги, які співробітники висувають до колег. Дослідження показують, що в успішного керівника є такі професійні якості: компетентність, вимогливість і справедливість, уміння працювати з людьми, принциповість, порядність (вихованість, чесність, етичність), знання підлеглих, уміння бачити перспективу, самокритичність, обов'язковість. Пересічний співробітник характеризується певними якостями: професіоналізмом, старанністю, психологічною сумісністю, готовністю до взаємодопомоги, дисциплінованістю, дотриманням субординації, працьовитістю, порядністю, сумлінністю, самокритичністю, ініціативністю [4].

Умови діяльності персоналу установ виконання покарань характеризуються певною специфікою: високий ступінь «закритості» виправних установ (однотипність навколишнього оточення, об'єктивне обмеження рухової активності, постійний контакт із засудженими, обмеження кола професійного спілкування); тверда регламентованість спілкування (специфічні норми і правила поведінки, субординація, нормативно-правове регулювання діяльності); високий рівень постійних емоційних навантажень, специфічний режим роботи; негативний вплив кримінального середовища [9].

Діяльність співробітників кримінально-виконавчої системи має певні особливості. Особливість посадових функцій персоналу зумовлює специфіку в підготовці і підборі кадрів, порядку призначення на посаду і звільнення з неї, регулюванні порядку проходження служби. Важливим психологічним чинником є дотримання співробітниками субординації до керівників.

У діяльності виправної установи беруть участь фахівці майже 50 професій. Їх можна поділити на 3 основні групи:

1. Співробітники, які організують виконання кримінального покарання (оперативний відділ, служба нагляду і безпеки, відділ охорони).

2. Співробітники, які здійснюють виховну роботу (начальники відділень), надають психологічну і медичну допомогу засудженим (психологи і лікарі), вчителі та викладачі.

3. Працівники технічних та інженерних служб.

Об'єктом діяльності співробітників виправних установ є засуджені, тому варто врахувати цей чинник у вчинках і діях персоналу. Отже, варто окреслити специфічні вимоги до здійснення діяльності, яка має психологічне спрямування:

а) формувати спрямованість на іншу людину;

б) розвивати практичні уміння і навички для пізнання особистості засудженого;

в) розвивати пам'ять (пам'ятати прізвища засуджених, знати їх особливості);

г) пам'ятати, що людина завжди належить до певних груп, значущих і не значущих для неї. Вони можуть активізувати або пригнічувати її активність.

Ю.А. Дмитрієв зазначає, що діяльність співробітника установ виконання покарань відрізняється від інших видів своїм правовим спрямуванням, яке зумовлює її психологічну своєрідність [5]:

– об'єктом цієї діяльності є вчинки людей, які порушили закон;

– складниками діяльності є право і обов'язок. Кожен вчинок співробітника призводить до правових наслідків, які відрізняють його професію від більшості інших, що зумовлює особливу соціальну значущість;

– вчинки, які є складниками діяльності безпосередньо регулюються законом, або ґрунтуються на законі. Невиконання або неналежне виконання співробітником установи виконання покарання своїх службових обов'язків завжди є порушенням того або іншого нормативного акта (бездіяльність, зловживання, перевищення влади та ін). Це породжує підвищену відповідальність співробітника за свої вчинки.

Другою психологічною особливістю діяльності співробітників виправних установ є її владний характер. Наявність владних повноважень ставить співробітника установи в особливе становище. Він діє від імені держави, його підтримують авторитет і примусова сила влади, застосування санкцій. Уміння користуватися владою – найважливіша професійна вимога. У психологічному аспекті покарання як кара є чинником негативного підкріплення. Каральна функція виражається у заподіянні засудженому фізичних і моральних страждань, тому що «... переживається відрив від суспільства, ... позбавлення певних прав і переваг, і серед них основним є позбавлення волі. Останнє – це обмеження ряду потреб, які завжди плануються людиною. Найбільш важливим є позбавлення людини можливості планувати свою поведінку» [1].

Правомірність і доцільність використання влади залежать від особистісних якостей співробітників. Співчуття та обурення не повинні впливати на об'єктивність висновків.

Натомість проблема конфліктів персоналу виправних установ і ув'язнених залишається актуальною, тому що «тюремні правила» не схвалюють вияв людяності у відносинах із ув'язненими.

Формування спільноти ув'язнених («ми») відбувається разом із формуванням у свідомості феномена «вони». Адміністрація, співробітники належать до останніх.

Суперечності психологічного спілкування полягають, з одного боку, в тому, що засуджені вважають представників адміністрації джерелом всіх бід і обмежень, а з іншого – від них багато що залежить, тому засуджені оцінюють співробітників з моральної сторони, а вільнонайманих – як фахівців своєї справи, відтак їх людські якості [10].

Ю.А. Дмитрієв стверджує, що особливістю діяльності персоналу виправних установ є збереження службової таємниці, що спричиняє певні психологічні труднощі. Уміння мовчати є неприродним явищем, а продуктом виховання і залежить від стійкості і дисциплінованості.

Відомо, що людина, яка дізналася про новину, отримала важливі відомості і цікаві дані, завжди має потребу поділитися своїми думками з іншими [5].

Діяльність персоналу виправних установ пов'язана з отриманням інформації, яка є цінною для злочинців, тому необхідно дотримуватися вимог конспірації, щоб не розголосити службові секрети.

Законодавством, службовими інструкціями встановлені правила, що забезпечують збереження службової таємниці. Виконання цієї вимоги повинне бути професійною звичкою співробітника.

Ф.П. Космолинський та О.П. Саннікова відносять до специфічних особливостей діяльності персоналу виправних установ напруженість і стресогенність, яка діє під час усього періоду трудової діяльності [6; 8]. Найбільш типовими причинами її виникнення є: висока відповідальність за роботу, дефіцит часу й інформації для прийняття рішення, дія перешкод, вплив несприятливих умов життєдіяльності засуджених, велика їх кількість, міжособистісна несумісність, соціально-психологічні й сенсорна ізоляція.

М.Г. Дебольський стверджує, що нові підходи до організації психолого-педагогічної діяльності виправних установ спонукають до активного використання положень і рекомендацій кримінально-виконавчого права, пенітенціарної психології в цілях вдосконалення діяльності персоналу виправних установ [3].

Це обумовлено тим, що в діяльності виправних установ спостерігаються явища, які ускладнюють організацію виправлення і ресоціалізацію злочинців у місцях позбавлення волі:

- зростання у виправних установах кількості засуджених, які характеризуються високою кримінальною спрямованістю;

- «тюремнізація» соціального середовища засуджених, відродження кримінальних звичаїв і законів, вплив організованої злочинності;

- низька юридична, соціальна, економічна і психологічна захищеність персоналу виправних установ;

- недостатня психолого-педагогічна підготовленість співробітників виправних установ і психологічних служб, що здійснюють виховний вплив на засуджених і надання їм психологічної допомоги;

- застосування традиційних форм виховної роботи (бесіди) і невміння персоналу колонії застосовувати нетрадиційні методи виховного впливу (групові дискусії, гра, соціально-психологічний тренінг, психодрама і інші);

- переваги у застосуванні режимної і оперативно-режимної діяльності порівняно з виховною роботою.

На основі практичного вивчення праці співробітників пенітенціарних установ, а також з огляду на наукові дані про дослідження діяльності співробітників різних силових відомств можна виділити й інші характерні для пенітенціарної системи особливості: важливу роль у мотиваційно-ціннісній структурі особистості співробітника виконують цілі діяльності, що дозволяє протистояти психологічному тиску з боку засуджених (кримінальних структур); усвідомленість ними особливого характеру діяльності, що емоційно впливає на особистість співробітника і зумовлює суттєві зміни у структурі діяльності за виконання завдань; наявність ситуацій невизначеності під час виконання своїх обов'язків і труднощі прогнозування їхнього негативного впливу на психічні стани.

Висновки. Узагальнюючи, зазначимо, що середовище, у якому здійснюється професійна діяльність співробітників виправної установи, значно відрізняється від середовища інших служб силових відомств. Специфіка службової діяльності співробітників пенітенціарної системи полягає у соціально-правовій незахищеності персоналу, який виконує кримінальне покарання, низькому соціальному статусі службовців, негативному впливі середовища засуджених, необхідності подолання явного або прихованого протистояння спецконтингенту, у високому рівні емоційних навантажень, стресових ситуацій, високому ступені «закритості» виправних установ, дефіциті позитивних вражень. Психологічними особливостями діяльності персоналу є: особливість посадових функцій персоналу, владний характер діяльності, збереження службової таємниці, напруженість та стресогенність. Це виконує у ролі постійно діючих психотравмуючих чинників, які можуть сприяти виникненню професійної дезадаптації співробітників пенітенціарних установ.

У подальшому більш ґрунтовного вивчення потребують особливості діяльності персоналу установи на різних рівнях безпеки; вдосконалення системи відбору персоналу; потрібна розробка методики підготовки персоналу до діяльності в закритих умовах; психологічний супровід діяльності персоналу.

1. Васильев В.Л. Юридическая психология / В.Л. Васильев. – СПб.: Питер Пресс, 1997. – 656 с.

2. Глоточкин А.Д. Исправительно-трудова психология / А.Д. Глоточкин, В.Ф. Пирожков. – М.: Академия МВД СРСР, 1985. – 425 с.

3. Дебольский М.Г. Программа социально-психологического тренинга и подготовка сотрудников ИТУ к профессиональному общению с осужденными / М.Г. Дебольский. – М.: ТК Велби, 1994. – 149 с.

4. Детков М.Г. Психолого-педагогические вопросы деятельности пенитенциарных учреждений / М.Г. Детков // Вопросы деятельности ИТУ. – М., 1994.
5. Дмитриев Ю.А. Пенитенциарная психология / Ю.А. Дмитриев, Б.Б. Казак. – Ростов н/Д: Фенікс, 2007. – 681 с.
6. Космолинский Ф.П. Эмоциональный стресс при работе в экстремальных условиях / Ф.П. Космолинский. – М.: Наука, 1976.
7. Тімченко О.В. Професійний стрес працівників органів Внутрішніх справ України (концептуалізація, прогнозування, діагностика та корекція): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук / О.В. Тімченко; Національний ун-т внутрішніх справ МВС України. – Х., 2003. – 35 с.
8. Санникова О.П. Эмоциональность в структуре профессиональных свойств личности (на примере представителей социомических профессий): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук / О.П. Санникова; Институт психологии им. Г.С.Костюка АПН Украины. – К., 1996. – 50 с.
9. Синьов В.М. Основи пенітенциарної педагогіки та психології: посібник / В.М. Синьов. – Біла Церква. 2004 – 360 с.
10. Сухов А.Н. Психология делового общения сотрудников с осужденными / А.Н. Сухов, В.М. Поздняков. – Рязань.: РВШ МВД СССР, 1993. – 60 с.
11. Фефелов В.А. Модель специалиста ИТУ (вопросы научно методической разработки): учебное пособие / В.А. Фефелов, В.С. Генералов, Г.И. Королев. – Рязань: НИРИО, 1980. – 57 с.

Блаживский Н.И. Психологические особенности профессиональной деятельности персонала учреждений исполнения наказаний

Осуществлен теоретический анализ понимания профессиональной деятельности персонала учреждения исполнения наказания. Описаны структура и компоненты деятельности персонала. Очерчена специфика условий, установлены психологические особенности деятельности персонала учреждений исполнения наказаний.

Ключевые слова: *деятельность, профессиональная деятельность, условия и особенности деятельности, персонал учреждения исполнение наказаний.*

Blazhiv's'kyi M.I. The Psychological Features of Personnel's Professional Activity of Punishment Implementation Establishment.

The theoretical analysis of understanding of personnel's professional activity of punishment execution establishment is realized. A structure and components of personnel's activity is described. The specific of conditions of personnel's activity of punishment execution establishments is outlined. The psychological features of personnel's professional activity of punishment execution establishments are constituted.

Key words: *activity, professional activity, terms and features of activity, personnel of punishment execution establishment.*